

Enige beschouwingen naar aanleiding van het werkboek metajuridica van Frank van Dun.

Geert Woltjer.

Sinds Frank van Dun blokcoördinator geworden is van wat nu het blok Metajuridica heet, is het onderwijsmateriaal systematisch herschreven en tot een coherent betoog gemaakt. De disciplines die in dit onderwijsblok aan de orde komen, politieke filosofie, sociologie, geschiedenis en economie, zijn door Van Dun tot een samenhangend geheel gemaakt. Het is een betoog dat tot nadenken dwingt. Het stelt grote vraagtekens bij de door de meeste mensen als vanzelfsprekend geziene positivistische rechtsopvatting en bij de vanzelfsprekendheid om de samenleving via overheidsdwang tot een maatschappij te maken waarin persoonlijke vrijheid in grote mate wordt beperkt. De maatschappijopvatting van de auteur, waarbij de naturrechtsfilosofie van John Locke en de Neo-Oostenrijkse opvatting van een vrije markteconomie centraal staan, is gedurende het hele werkboek duidelijk naar voren gebracht.

Is het echter verstandig om in een inleidend onderwijsblok zo duidelijk de eigen visie naar voren te brengen? Ik denk dat in deze tijd waarin men vaak bang is positie te kiezen, het helemaal geen kwaad kan om dit te doen, zolang dit niet leidt tot gebrek aan nuance. Van Dun is in staat om de denkwijze van zijn tegenstanders vlijmscherp neer te zetten, waarbij hij over het algemeen recht doet aan hun redeneringen. De krachtige opinies die vaak worden neergezet over opvattingen en ontwikkelingen stimuleren tot nadenken over de fundamenten achter het huidige rechtsstelsel. Van Dun ziet deze als “de soms vrij toevallige uitkomst van het samenspel van allerlei factoren die alleen via een metajuridische benadering zichtbaar en begrijpelijk worden: ideeën, inzichten, [waan]voorstellingen, belangen, ambities, conflicten, misverstanden, winstbejag, machtswellust, goede en andere bedoelingen” (p. 2). Dit nadenken wordt in het bijzonder gestimuleerd doordat Van Dun’s opvatting niet de standaardopvatting is, en daarmee als vanzelf tot discussie leidt. Het is zonder meer nuttig dat studenten en anderen in de samenleving op deze wijze tot nadenken worden gestimuleerd.

Hieronder wil ik nader ingaan op enkele elementen van de denkwijze zoals gepresenteerd in het werkboek. Ik zal daarbij aan de hand van vijf voorbeelden laten zien hoe filosofie, economie, geschiedenis en sociologie als vanzelf worden geïntegreerd, en hoe veel breed aanvaarde opvattingen eerlijke en vlijmscherp, maar wel gekleurd, worden geanalyseerd in het werkboek. Aan het einde van dit artikel zal ik nog kort ingaan op de vraag in hoeverre de boodschap uit het werkboek niet overstemd wordt door een overmatige hoeveelheid materiaal (met alle overige materiaal bijna 1200 bladzijden, die in 7 weken verwerkt moeten worden, naast nog een andere, kleinere cursus) plus en een vaak erg abstracte wijze van formuleren, waardoor studenten soms door de bomen het bos niet meer kunnen zien, en waarbij er door de vele leesuren vaak geen tijd meer overblijft om dieper over de aangeboden gedachten na te denken.

Het eerste deel van het werkboek behandelt fundamentele groundbegrippen die nodig zijn in de rest van het betoog. Essentieel is het onderscheid tussen positivisme en natuurrecht. Het positivisme ziet het rechtssysteem als een stelsel van regels dat door de autoriteiten is vastgesteld. “Het juridisch positivisme houdt in dat juristen alleen de geldende regels en methoden en technieken moet kennen en toepassen, zonder acht te slaan op hun rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid” (p. 7). Dit in tegenstelling tot de leer van het natuurrecht, waarin wordt verondersteld dat de werkelijkheid “een objectieve grondslag levert voor het onderscheid tussen recht en onrecht” (p. 21). Deze basis wordt gevonden in de toestand van samenleving, waarbij mensen “elkaar als gelijken erkennen en, ten tweede, zich ten opzichte van elkaar onthouden van oorlogshandelingen, zich derhalve vriendschappelijk opstellen en geen bedreiging vormen voor elkaars leven, vrijheid en werk” (p. 29). Het natuurrecht is gebaseerd op die toestand van samenleving. “Rechtvaardig zijn is andere mensen - die in objectieve, natuurlijke zin onze gelijken zijn - als zodanig respecteren en in hun eigenheid (vrijheid) laten” (p. 30). In de visie van het natuurrecht kan bestaand recht dus onrechtvaardig zijn, en is een onrechtvaardig voorschrift niet geldig (p. 30). Een rechtvaardig rechtssysteem moet dus de situatie van samenleving in stand houden. Tegenover de samenleving staat de maatschappij. De maatschappij is een doelgerichte organisatie, en de regels binnen die organisatie zijn gericht op het doel van die organisatie. Binnen een samenleving ontstaan op vrijwillige basis maatschappijen. Zolang deze niet strijdig zijn met de natuurrechtelijke samenlevingsorde, is er niets aan de hand (p. 30). Vanuit natuurrechtelijk perspectief is er echter wel een probleem als een staat, waar men niet vrijwillig toe kan beslissen om al dan niet mee te doen, een maatschappij wordt. En dat is precies wat er in de laatste anderhalve eeuw is gebeurd. Er is een rechtssysteem ontstaan dat gerechtvaardigd wordt door de doelen en inzichten van de toevallige bestuurders, ook al zijn deze misschien democratisch gekozen. Statistische criteria, zoals getallen over de inkomensverdeling, worden de basis om regels te introduceren die vaak met argumenten van rechtvaardigheid worden verdedigd. Dit is in groot contrast met de natuurrechtelijke opvatting waarin rechtvaardige

handelingen, dat wil zeggen handelingen gebaseerd op gelijkwaardigheid en vrijheid, bepalen wat rechtvaardig is (p. 8).

Van Dun geeft aan het einde van het hoofdstuk een duidelijke visie op het probleem van het rechtspositivisme: ze hebben weinig oog voor alternatieven van de huidige maatschappelijke ordening, en ze zien door “het bos van de posities, rollen en functies die de moderne maatschappij kenmerken” (p 35) niet veel meer van de natuurlijke personen waar het uiteindelijk om gaat. Een grote historische vraag is waarom de natuurrechtelijke rechtsleer van de 19^e eeuw bijna volledig is verdwenen (p. 36). Het belang van deze vraag is niet afhankelijk van de vraag of je positivistisch of natuurrechtelijk tegen de rol van de staat aankijkt.

In een tweede hoofdstuk werkt Van Dun de problematiek verder uit met Franz Oppenheimer's onderscheid tussen de politieke en economische methode. De economische methode is gebaseerd op vrijwilligheid, terwijl de politieke methode gebaseerd is op dwang. De economische methode is gebaseerd op vrijwillige instemming (waarbij macht kan worden uitgeoefend door beïnvloeding en druk uit te oefenen) en dus consistent met de eisen van de samenleving. Achter de politieke methode zit uiteindelijk fysieke dwang en dus vrijheidsberoving. “Daarom rust op politieke macht altijd ook het vermoeden van onrechtmatigheid” (p. 55) vanuit natuurrechtelijk perspectief. En die politieke macht is de basis van de als maatschappij georganiseerde staat. De rest van het deel over grondbegrippen laat zien dat de staat een relatief recent verschijnsel is.

Na een discussie over de ontwikkeling van de westerse politieke wijsbegeerte, van sofisten tot de moderne tijd, met een verdere uitwerking van theorie van het sociaal contract, wordt er wederom aandacht besteed aan de lange termijn geschiedenis bij de bespreking van het ontstaan van nationale economieën. Hier wordt expliciet aandacht besteed aan de mercantilistische denkfout dat veel exporten goed zouden zijn voor een land; uiteindelijk leert de economische leer van de comparatieve voordelen, die in een parallel aan de cursus lopend economiepracticum wordt besproken; wat een integratie!) ons echter dat handel gebaseerd is op ruil, zodat op de lange termijn bescherming van een land tegen invoer contraproductief werkt.

Het meest interessant wordt echter de bespreking van Van Dun van de overgang van een natuurrechtelijke naar utilitaristische opvatting van economie. Adam Smith, die vaak wordt gezien als de grondlegger van de economie, baseert zich op de natuurrechtsleer van Locke. Volgens deze opvatting is de politieke methode alleen gerechtvaardigd als deze noodzakelijk is om het natuurrecht te handhaven. Zolang in een vrije samenleving alle transacties plaatsvinden op vrijwillige basis, is er bij elke transactie sprake van wat Van Dun een natuurrechtelijk gekwalificeerde Pareto-verbetering noemt: de betrokkenen bij de transactie gaan erop vooruit, terwijl niemand verder in een *rechtmatig* belang geschaad wordt (p. 185). De natuurrechtelijke kwalificatie van het Pareto-criterium betekent dat Pareto-verbeteringen verkregen door de politieke methode niet zijn toegestaan. Dat is in groot contrast met de wijze waarop de meeste mensen tegenwoordig

denken. In de huidige beleidsstaat, waar het geheel vaak voor de delen komt, wordt de politieke methode van staatsdwang vaak als gerechtvaardigd gezien om collectieve doelen te bewerkstelligen. Volgens de natuurrechtsleer mag de staat alleen dwang gebruiken om het natuurrecht te handhaven, en moet zelfs bij de belastingheffing nog proberen zoveel mogelijk de direct belanghebbenden te laten betalen voor de kosten van die rechtshandhaving.

Adam Smith volgde formeel deze gedachtegang, maar zette volgens Van Dun de deur op een kier door nog een extra criterium voor staatsingrijpen te verdedigen: het opzetten van activiteiten die een kleine groep of individu niet zelf kan opzetten, maar die wel rendabel zijn voor de samenleving als geheel. Hier wordt inderdaad een fundamentele stap gezet, die kan worden gezien als een stap van de opvatting dat de staat de handhaver is van de natuurlijke rechtsorde in de samenleving naar een visie dat de staat het doel van de maatschappij moet dienen om de welvaart te vergroten. De volgende stap in deze omslag in het denken wordt door Van Dun heel helder geïllustreerd aan de hand van Bentham, die staatsingrijpen wou baseren op de vraag wat het grootste nut voor het grootste aantal mensen zou opleveren. Dit is het begin van de statistische fundering van beleid, waarbij wordt afgezien van de verschillen tussen individuele personen. Hoewel het idee dat het nut van verschillende mensen bij elkaar kan worden opgeteld al snel verdween in de formele economische wetenschap, is dat in de beleidspraktijk impliciet gebruikelijk gebleven. Veel later in zijn betoog laat Van Dun zien dat deze wijze van denken beter past in de politieke filosofie van Rousseau (p. 426), waarbij de gemeenschap het individu dwingt vrij te zijn, en waarbij dus het collectieve doel centraal staat.

Ik hoop met dit voorbeeld te hebben aangegeven hoe Van Dun op een prachtige wijze de veranderingen van in dit geval economische opvattingen beschrijft en plaatst in zijn theoretische kader van samenleving en maatschappij.

Een tweede voorbeeld van Frank van Dun's tot nadenken stemmende betoogtrant is de analyse van de opkomst van door de overheid georganiseerde lokale voorzieningen en de verschuiving van rechtsstaat naar beleidsstaat. Deze wordt verklaard uit de opvatting dat de staat een "rationele, onvermijdelijke respons op de inherente tekortkomingen van de vrije markt en de civiele maatschappij" (p. 375) is. Dit kan worden verdedigd met de economische theorie van de externe effecten volgens welke voor goederen waar geen markt voor is inefficiënties optreden omdat degene die de beslissingen neemt niet alle kosten en baten bij zijn beslissingen betreft. Daarom zou een staat dit coördinatieprobleem moeten oplossen. Van Dun beargumenteert terecht dat dit dezelfde redenering is als van Hobbes voor de rechtvaardiging van staatsabsolutisme (p. 378). Dit is een prachtige manier van intergratie van economische theorie en politieke filosofie!

In een volgende stap in het betoog laat Van Dun zien dat veel goederen die in economieboeken als collectieve, door de staat te organiseren goederen, werden gepresenteerd, in de praktijk wel degelijk zonder politieke interventie tot stand kunnen komen. Hij geeft als voorbeeld vuurtorens (p. 378), die soms privaat winstgevend uitgebuit worden. Hij verwijst naar private woongemeenschappen,

waar verlichting en veiligheid onderling worden geregeld, en naar de eigenaarverenigingen van appartementencomplexen. Ik denk dat dit laatste een goed voorbeeld geeft van de grote transactiekosten die dit soort particuliere coördinatiemechanismen kan geven; er zijn regelmatig spanningen binnen dit soort instanties, en als je er eenmaal woont, kunnen er gemakkelijk ontwikkelingen plaatsvinden die je zelf niet wenst. Van Dun verwijst overigens zelf ook op dit soort problemen (p. 386), maar veronderstelt impliciet dat deze transactiekosten lager zijn dan wanneer de staat deze problemen probeert op te lossen via dwang. En vanuit natuurrechtelijk perspectief speelt bij de private oplossing natuurlijk niet het probleem van de rechtmatigheid van de oplossing. Het feit dat bepaalde voorzieningen privaat tot stand kunnen komen, betekent mijns inziens echter niet dat de transactiekosten daarvan lager zijn dan van de met de politieke methode georganiseerde voorziening.

De andere voorbeelden van private zelforganisatie zijn nog minder overtuigend. Bij de stadsontwikkeling in de Middeleeuwen kan je je afvragen of de gilden met al hun dwingend opgelegde regels nu als voorbeeld van niet via de politieke methode geregelde samenlevingsvorm gezien kunnen worden; het enige voordeel van de stad is dat emigreren een stuk makkelijker is dan vanuit een staat. Hetzelfde geldt voor Van Dun's betoog dat er een grote tendens tot centralisatie was van het bestuur, waarbij belastingen vooral nationaal in plaats van lokaal worden geheven; ook lokaal bestuur gebruikt de politieke methode.

Nadat Van Dun op de mogelijkheid van private zelforganisatie is ingegaan, gaat hij in op een ook bij economen bekend fundamenteel probleem van organisatie via de politieke methode. Politieke dwang geeft de mogelijkheid eigen voorzieningen te realiseren op kosten van anderen en heeft daarmee per definitie zijn eigen externe effecten. "Macht in of over de staat is immers een effectief middel om eigen doelen en programma's te realiseren zonder daarvoor zelf de kosten te dragen – dus (om het met de economen te zeggen) om externe effecten te generen zonder het risico te lopen die te moeten vergoeden en (om het in de terminologie van het natuurrecht te zeggen) om ongestraft de rechtsorde te schenden en 'het dijn' voor 'het mijn' te houden" (p. 408). De democratische beheersingsmechanismen zijn daarbij verre van voldoende, en het bestaan van door de staat georganiseerde instituties leidt ertoe dat het particuliere initiatief wordt afgeremd. "Tegen met belastinggeld gefinancierde monopolies kunnen weinig particuliere organisaties optornen" (p. 398).

Evaluerend denk ik dat in dit voorbeeld de integratie tussen politiek-filosofische en economische gedachtegangen en historische ontwikkelingen mooi gelukt is, en een aantal belangrijke inzichten verschaft aan de studenten. Er wordt echter wel impliciet gesuggereerd dat de transactiekosten voor de methode van collectieve dwang relatief hoog zijn ten opzichte van de private, op vrijheid gebaseerde methode. Dit is een waardeoordeel dat duidelijk gerelateerd is aan de politiek-filosofische gedachte dat de politieke methode in deze context niet gerechtvaardigd is.

Een derde mooi voorbeeld van integratie van economie, politieke filosofie en geschiedenis wordt gevormd door de analyse van de economische ontwikkeling in het interbellum. De expansie in de VS van de jaren twintig wordt verklaard uit de monetaire expansie die door de oprichting van de Federal Reserve System in 1913 mogelijk werd gemaakt. Dit leidde tot te veel investeringen in verkeerde sectoren. En dit moest logischerwijze in een recessie uitmonden. Dat deze recessie zo ernstig werd, wordt verklaard uit de interventionistische politiek van Hoover en Roosevelt. Hoover had de overheidsuitgaven sterk verhoogd en het begrotingstekort van de overheid laten oplopen, maar Van Dun vermeldt daarbij niet dat hij de verhoging van de overheidsuitgaven probeerde te financieren door middel van belastingverhogingen (De Revenue Act van 1932) en dat het ontstane begrotingstekort zeker niet als Keynesiaans kan worden gekarakteriseerd. Roosevelt voerde een beleid van “protectionisme, goedkoop krediet en publieke werken” (p. 473), en had er in tegenstelling tot Hoover geen probleem mee mensen afhankelijk maken van de staat door middel van uitkeringen. Roosevelt beloofde voor de verkiezingen de overheidsfinanciën op orde te brengen, maar deed het tegendeel met zijn National Recovery Act van 1933. Nog belangrijker voor de lange termijn verhouding tussen de politieke en economische methode is de grootschalige introductie van unilaterale dwangmaatregelen van de staat in het kader van zijn ‘war on depression’. Dat het Hooggerechtshof enkele belangrijke wetten ongrondwettig vond, werd opgelost door geleidelijk de rechters te vervangen. Dit is natuurlijk een signaal dat Roosevelt volledig vanuit de beleidsstaat dacht, en het natuurrecht tot op grote hoogte aan zijn laars lapte. Roosevelt weet het feit dat de werkloosheid in 1938 hoger was dan in 1932 aan zondebokken zoals monopolies, terwijl de programma’s bijna alle groepen afhankelijk hadden gemaakt van de overheid (p. 474), en er daarmee dus belang bij hadden het beleid te ondersteunen. Hiermee geeft Van Dun een belangrijk mechanisme van politieke besluitvorming weer, die grote vraagtekens zet bij de rationaliteit daarvan.

Vervolgens wordt ingegaan op een algemener probleem van de staatsplanning. Deze werd wetenschappelijk onderbouwd, waarbij deze wetenschap volgens Van Dun gepolitiseerd wordt doordat ze afhankelijk is van financiering van beleidsondersteunend onderzoek en mogelijke carrières bij de overheid (p. 476). De overheidsplanning genereert veel nieuwe onzekerheden voor de particuliere planners, omdat regels vaak veranderen en ook niet gebaseerd zijn op voldoende kennis van omstandigheden en problemen van individuele ondernemingen en bepaald worden door een combinatie van bureaucratie, politici en lobbyisten (p. 478). Een ander probleem is dat staatsplanning leidt tot de neiging om de eigen omgeving te controleren, en daarmee tot een tendens van protectionisme (p. 478); het aloude argument van Adam Smith.

Tot slot gaat Van Dun in deze context in op wat hij noemt de “aftakeling van het recht”, wat een duidelijk waardeoordeel impliceert. De feitelijke constatering is echter juist. De praktische jurist heeft eerder “kennis van om de haverklap veranderende bestuurlijke regels, procedures en instellingen” (470) nodig dan kennis van de klassieke rechtsbeginselen. Met name het

eigendomsrecht veranderde van een grondwettelijk beschermd recht in de richting van een beleidsvariabele (p. 479). De spelregels van de markt werden een door beleidsmakers naar willekeur te wijzigen omgeving.

In het voorgaande wordt door Van Dun terecht aandacht besteed aan de problemen van verkeerde belangen en informatieproblemen bij staatsingrijpen. Er wordt echter ook zonder bewijs gesuggereerd dat zonder het staatsingrijpen alles goed zou lopen. Het is niet vanzelfsprekend dat zonder New Deal alles beter was geweest, hoewel het zonder meer helder is dat de New Deal veel kapot maakte. Verder wordt terecht helder gemaakt dat de gedachten achter de rol van de staat zich fundamenteel wijzigen en worden hier terecht vraagtekens bij geplaatst. Bijzonder fraai in de tekst over de economische ontwikkeling in het interbellum is dat opnieuw economische gedachten, politiek-filosofische gedachten en historische ontwikkeling in een samenhangend perspectief worden geplaatst.

Een vierde besproken onderwerp is de ontwikkeling van de sociale voorzieningen. In het begin van het verhaal over armoede in de 20^e eeuw wordt er een prachtig verband gelegd tussen macro-economie, de rol van vakbonden en werkloosheid: als de vakbonden geaccepteerd zouden hebben de lonen en prijzen met 10% te laten dalen, zou het herstel van de Gouden Standaard in Engeland in 1925 geen problemen hebben gegeven voor de export en daarmee het werkloosheidsprobleem hebben opgelost (p. 488). Vervolgens werkt hij uit dat door de met de vrijere wereldhandel samenhangende grotere groei mogelijk geworden sociale voorzieningen op kosten van de gemeenschap politiek goed te verkopen zijn. Hij wijst daarbij op een Gevangenendilemma (alweer een stukje economisch-sociologische theorie): “zolang er genoeg mensen zijn die geloven dat politieke actie voor hen rendabel is, kan nauwelijks iemand het zich veroorloven het politieke spel niet mee te spelen” (p. 490). Ieder van de betrokkenen had “vrij snel begrepen dat de grote pot van de verzorgingsstaat vooral andermans geld bevat en dat bij de politieke verdeling daarvan geen beginsel zekerder is dan ‘wie eerst komt, eerst maalt’” (p. 530). Van Dun wijst ook op het Mattheüs-effect, dat wil zeggen de tendens dat de overheid vooral diegenen geeft die al hebben, en dat dit verklaard kan worden uit de logica van de representatieve democratie waarin actieve politieke meerderheden, over het algemeen de middengroepen, het beleid sturen.

Enige tijd na de introductie van een nieuw stelsel blijken de perverse effecten, omdat de stelsels “mensen in een toestand van armoede en afhankelijkheid” houden. Het stelsel genereert een cultuur van armoede, en helpt niet om mensen over drempels heen te helpen (p. 496). Impliciet wordt afgesloten met de gedachte dat frustraties nooit kunnen worden voorkomen, en dat als dit de essentie van moderne armoede is, deze nooit opgelost kan worden (p. 497). Eerder in het werkboek waren al vergelijkbare perverse effecten van het zogenaamde Speenhamlandstelsel in Engeland besproken (p. 199). Al deze specifieke problemen worden veralgemeniseerd in de uitspraak dat men moet leren “omgaan met de realiteit dat elk systeem dat mensen wil beheersen uiteindelijk een middel wordt dat mensen leren gebruiken voor hun doeleinden” (p. 530). Het is een wijze

gedachte, maar de suggestie die hiervan uitgaat dat elk ingrijpen onmogelijk is, is niet zonder meer gerechtvaardigd.

Sterk waardegeladen wijst Van Dun erop dat “propagandisten als Samuelson” met Keynesiaanse theorie en redeneringen de stelsels rationaliseren. Samuelson beredeneert dat bij een pensioenstelsel volgens het omslagstelsel de pensioengerechtigden veel meer krijgen dan ze zelf hebben betaald, maar dat dit ook mogelijk is omdat de volgende generatie dit betaalt en kan verwachten dat de generatie na hem welvarender zal zijn en dus weer bereid zal zijn voor zijn pensioen te betalen via een omslagstelsel. Het fundamentele probleem bij dit “piramidespel” is dat er op een gegeven moment een generatie kan zijn voor wie het niet meer te verwachten is dat ze een groter pensioen zullen krijgen dan wat ze zelf inleggen; het lijkt erop dat dit probleem in de huidige samenleving nadert. Hij citeert met instemming het zakenblad Barron’s dat het systeem zo complex is dat het publiek er toch niet uitkomt, en dat het geheel op bluf is gebaseerd. Het is jammer dat hij de andere kant niet laat zien, namelijk dat het omslagstelsel een mogelijkheid gaf om een generatie al een pensioen te geven terwijl ze er niet voor hadden gespaard, terwijl dit er niet toe leidde dat de volgende generatie slechter af was dan zij zelf. De nieuwe generatie teert immers op de kennis die is gecreëerd door de oude generatie. Volgens een wat abstracter politiek-filosofisch schema zoals van Rawls zouden nog niet geboren mensen die niet weten in welke generatie ze terecht zouden komen, akkoord willen gaan met een systeem dat de arme generaties beter af maakt.

Het laatste deel van het werkboek gaat over globalisering en de vraag of dit het einde van de staat betekent. Aan de hand van een korte schets van de geschiedenis vanaf de jaren vijftig betoogt Van Dun dat het een illusie is om te denken dat de samenleving stuurbaar is. Toch “blijven velen eisen dat de overheid (of haar centrale bank) paraat staat ‘om er iets aan te doen’ telkens wanneer gebeurtenissen niet aan hun verwachtingen beantwoorden” (p. 533). De pretentie van de staat om de samenleving te beheersen vervaagt de grens tussen privaat en publiek. Niet alleen dat de staat overal aanwezig is, maar ook dat allerhande maatschappelijke groepen de besluitvorming van de staat beïnvloeden. De consequenties hiervan wordt niet helder uitgewerkt.

Wel helder wordt dat een deel van de staatstaken naar internationale organen wordt overgeheveld. Een groot deel van de Nederlandse wetgeving is het gevolg van Europese regelgeving (p. 549). Ook worden veel staatstaken overgedragen aan niet-gouvernementele organisaties die voor verkeerde beslissingen of informatie moeilijk effectief aansprakelijk te stellen zijn. Toch blijft de staat de uiteindelijke verantwoordelijke, zelfs bij een instantie als het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, dat alleen effectief is voorzover de staten de beslissingen overnemen (p. 546). De neiging om westerse normen aan arme landen op te leggen is vergelijkbaar met de neiging van de steden in de Middeleeuwen om concurrentie van het platteland te voorkomen, en daarmee ben je weer terug bij het argument van Bastiat dat politieke autoriteiten vaak worden misbruikt om protectionistische wensen om te zetten in afdwingbare regelgeving

(p. 561). De uiteindelijke conclusie van het hoofdstuk is dat de staten hun politieke macht aan het internationaliseren en delegeren zijn, maar dat het staatsingrijpen zeker niet minder aan het worden is.

Een bijlage in het werkboek gaat over het gevaar van het gebruik van statistiek, en werkt daarbij een terloops regelmatig genoemd probleem van de statistische fundering van de beleidsstaat verder uit. Dit is niet alleen een probleem omdat alle individuen anders zijn, maar ook omdat verbanden vaak slechts zeer zwak zijn aangetoond. Met name het probleem van statistische significantie in combinatie van selectie krijgt veel aandacht. En terecht. Van Dun wijst erop dat zelfs zeer significante resultaten die gepubliceerd zijn in een gerenommeerd tijdschrift toch zonder betekenis kunnen zijn, als je je ervan bewust bent dat artikelen in gerenommeerde tijdschriften een niet-toevallig gekozen selectie zijn van alle onderzoeken die zijn gedaan; de significante resultaten worden gepresenteerd; hetgeen bij een significantieniveau van 5% betekent dat 1 op de 20 onderzoeken die wordt gedaan tot een significant resultaat komt. Dit betekent dat het gevaar dreigt dat drastische maatregelen gebaseerd kunnen zijn op statistische resultaten die weinig betrouwbaar en misschien volledige onzin zijn. Dit soort gedachten zijn essentieel voor iedereen die onderzoeksresultaten voor het beleid gebruikt, waarbij zelfs statistici en ervaren onderzoekers zich van dit soort problemen vaak onvoldoende bewust zijn.

Tot slot nog wat opmerkingen over de onderwijskundige aanpak. Allereerst een kritische noot. Studenten krijgen een gigantische hoeveelheid leesvoer, waarbij van de eerste bladzijde af al van alles wordt geïntroduceerd wat pas later aan bod komt. Zo wordt er in de eerste paragraaf al verwezen naar de omslag in de negentiende eeuw, en wordt er veel materiaal aangereikt wat men nog niet nodig heeft om te begrijpen wat de kernbegrippen betekenen. Het taalgebruik is zeer abstract, en daardoor voor beginnende lezers moeilijk te volgen. Pas als de rest van het werkboek is gelezen, dringt de ware betekenis van wat er staat pas door. Dat is meteen ook de positieve kant. Als studenten eraan toekomen om de teksten te herlezen en te doordenken, zitten er ontzettend veel gedachten in verwerkt waar ze de rest van hun leven wat aan kunnen hebben.

Een andere commentaar is de vraag of het zinvol is om zo uitgebreid historische lijnen te bespreken. De besprekingen van Plato, Aristoteles en de sofisten zijn zo summier dat ze nauwelijks zonder achtergrondinformatie begrepen kunnen worden. De geschiedenis van staatsvorming, nationale economieën en filosofische opvattingen is uitermate beknopt, en lijkt een wirwar van feiten voor de onbevengene lezer. Het valt niet mee om de grote lijn van de redenering eruit te halen als je die nog niet beheerst. Het positieve punt is dat die grote lijn er zeker in zit, en dat de herhaling van de geschiedenis een min of meer concentrisch effect heeft.

Een derde commentaar is de prachtige integratie van de leerstof uit het economieleerboek in de teksten. Bijna overal worden begrippen en concepten die ongeveer tegelijkertijd in de parallelle economie cursus worden behandeld ook in de teksten gebruikt, en in veel gevallen in een ander perspectief geplaatst. Het is

echter de vraag of studenten de vaardigheid hebben om de subtiliteit in de benadering goed te plaatsen en er iets mee te doen. Waarschijnlijk geldt voor al deze opmerkingen, dat alleen de echt goede student met enige achtergrond echt iets met het werkboek kan. Gelukkig werden er meestal goede docenten ingezet om studenten te ondersteunen in ieder geval de basis te begrijpen. En je wilt toch dat in een wetenschappelijke studie op zijn minst enkele studenten tot nadenken worden aangezet?

1-3-2005